

ΜΙΝΩΙΚΕΣ ΑΠΟΘΕΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ - ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ, ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Dr. Papadaki Christina

Post doc researcher - University of the Aegean,
Department of Mediterranean Studies - Hellenic Ministry of Justice - Greece
papadakichristina@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο εστιάζει σε ζητήματα τυπολογίας και ερμηνείας των μινωικών αποθέσεων θεμελίωσης και τις σχετικές μαγικοθρησκευτικές πρακτικές που σχετίζονται με την καθοσίωση των κτηρίων. Στο πλαίσιο αυτό, επιχειρούνται συγκρίσεις και παραλληλισμοί με τους αιγυπτιακούς και μεσοποταμιακούς κτηριακούς αποθέτες καθώς το έθιμο της τελετουργικής θεμελίωσης των οικοδομημάτων καταγράφεται σε όλους τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Μινωική Κρήτη, μινωικός πολιτισμός, αποθέτες θεμελίωσης, τελετουργίες θεμελίωσης.

DEPÓSITOS DE FUNDACIÓN MINOICOS: TIPOLOGÍA, MORFOLOGÍA, CONTEXTO,
CONTENIDO E INTERPRETACIÓN

RESUMEN

El artículo se basa en los depósitos de fundación minoicos, centrándose en temas como tipología, contenido, contexto e interpretación. Como señala Hunt (2006: 128), «Los rituales de fundación no eran prácticas de culto aisladas, sino que pertenecían a una *koiné* de culto que existió en todo el Mediterráneo antiguo». Parece que las ceremonias de 'fundación' están conectadas con la iniciación y consagración de la vida de un edificio, por lo general a través de prácticas "religiosas" y "mágicas" que incluyen el entierro ritual e integración de ofrendas de sacrificio en el cuerpo del edificio para su perdurabilidad, protección y prosperidad.

PALABRAS CLAVE: Creta minoica, civilización minoica, ceremonias de fundación, rituales de fundación.

MINOAN FOUNDATION DEPOSITS: TYPOLOGY - MORPHOLOGY,
CONTEXT - CONTENT, INTERPRETATION

ABSTRACT

The article draws upon Minoan 'foundation deposits', focusing on issues such as typology, content, context and interpretation. As Hunt (2006: 128) points out... «foundation rituals were not isolated cult practices but belonged to a cultic *koine* that existed throughout the ancient Mediterranean». It seems that 'foundation' ceremonies are connected with the "initiation" and "consecration" of a building's life, usually through "religious" as well as "magical" practices including the ritual burial and integration of sacrificial offerings into the "corps" of the building for its everlasting protection and prosperity.

KEYWORDS: Minoan Crete, Minoan civilisation, foundation ceremonies, foundation rituals.

DOI: <https://doi.org/10.25145/j.fortunat.2022.36.06>

FORTVNATAE, N° 36; 2022 (2), pp. 99-121; ISSN: 1131-6810 / e-2530-8343

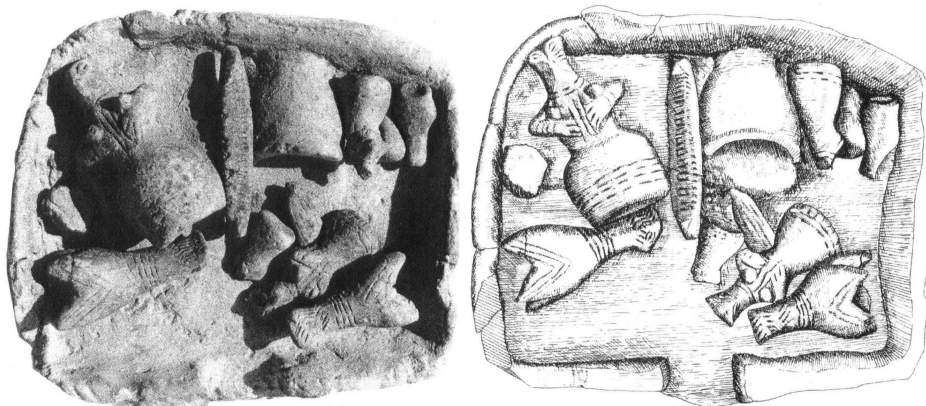

Από τις πιο γνωστές αποθέσεις θεμελίωσης στον ελληνικό χώρο είναι αυτή που εξιστορούν οι 333 παραλογές του πολύτοξου γεφυριού της Άρτας και αφορά στην αναγκαία, για την στερέωσή του, θυσία της όμορφης γυναίκας του Πρωτομάστορα, που καταπράννε το πνεύμα του ποταμού Αράχθου (Μουτζάλη, 2014 και 2016: 67). Και όσο και αν μας εκπλήσσει αρνητικά, το «στοιχείωμα» ανθρώπου, που η ψυχή του γινόταν το στοιχείο - φύλακας του κτίσματος, προφυλάσσοντάς το από κάθε κίνδυνο, θρυλείται πως στάθηκε απαραίτητο για την κατασκευή τριών ακόμη γεφυριών, στη Μακεδονία.¹ Το μακάβριο αυτό έθιμο, θεωρείται αρχαιοελληνικό και βυζαντινό· μάλιστα, σύμφωνα με τον θρύλο, για τη θεμελίωση του Βυζαντίου, θυσιάστηκε η Φιδάλεια, σύζυγος του μυθικού του ιδρυτή, Βύζαντα (Μουτζάλη, 2014), ενώ ο «τουριστικός οδηγός» της πόλης, *Παραστάσεις Σύντομοι Χρονικάί*, που ανάγεται στον 8^ο αιώνα, μας πληροφορεί ότι, το αρχαίο άγαλμά της προστάτευε τα τείχη της Κωνσταντινούπολης, και, όταν κάποτε αυτό μετακινήθηκε, το έδαφος άρχισε να τρέμει, φαινόμενο που σταμάτησε μόνο με τις προσευχές του Αγίου Σάββα (449-532) και λιτανεία (Μουτζάλη, 2014). Παρόμοιες δοξασίες, αναφορικά με τη θεμελίωση πέτρινων γεφυριών μεγάλου μήκους, που συνδέουν όχθες ποταμών με πεδιάδες, σε ασταθή αμμώδη ή προσχλωσιγενή εδάφη, είναι ευρύτατα διαδεδομένες στους περισσότερους μεσαιωνικούς λαούς της Νοτιοανατολικής, κυρίως, Ευρώπης, συγκεκριμένα, Ούγγρους, Σέρβους, Ρουμάνους, Βούλγαρους, Αλβανούς και Βλάχους (Μουτζάλη, 2016: 67-68).² Στο πέρασμα του χρόνου, το έθιμο της ανθρωποθυσίας κατά τη θεμελίωση, για την απαγόρευση του οποίου η Εκκλησία θέσπισε ειδικό Νομοκανόνα, αντικαταστάθηκε από τη ζωοθυσία, ενώ διαθλασμένη, αλλά ρεαλιστική, ανάμνησή του, αποτελεί η λαϊκή δοξασία πως αν «θεμελιωθεί» η σιαά ανθρώπου ή έστω το χώμα με την πατημασιά του, αυτός θα πεθάνει (Αικατερινίδης, 1979: 150, βλ. επίσης Lawson, 1964: 263-264, Μουτζάλη, 2014). Αξίζει να σημειωθεί ότι, η ψυχή του θυσιαζόμενου, κατά τη θεμελίωση, ζώου, συνήθως κόκκορα, όρνιθας, αιγοπροβάτου ή βοδιού, που, όπως θα δούμε, αποτελεί μία πανάρχαια συνήθεια, έπαιρνε, πλέον, υποτίθεται, ως «στοιχείο», διάφορες μορφές, όπως αυτή του «αράπη», του κριού και προπάντων του σπιτόφιδου, που ταυτίζεται με τον «οικουρό όφι» της αρχαιότητας (Μουτζάλη, 2016: 69, σημ. 24).

Είναι γεγονός ότι, η πρακτική της τελετουργικής θεμελίωσης είναι αρχαιότατη και παρατηρείται σχεδόν ταυτόχρονα με τις πρώτες μόνιμες ανθρώπινες κατοικίες (Gallis,

¹ Πρόκειται για το γεφύρι της Μόρνας Περίας, το γεφύρι της Σμίξης και το γεφύρι του Πασά στον Αλιάκμονα, βλ. σχετικά Μουτζάλη, 2016: 67 και σημ. 18, 25.

² Έτσι, οι Σέρβοι, υποτίθεται, έθαψαν στα θεμέλια του κάστρου Σιούταρι τα δύο συνονόματα παιδιά, Στόγιαν και Στογιάνα, έπειτα από απαίτηση της Νεράιδας Wila, βλ. σχετικά Μουτζάλη, 2014, Παπαθωμάς, 2015: 227. βλ. σχετικά Μουτζάλη, 2014, Παπαθωμάς, 2015: 227. Η ίδια η παραλογή του τραγουδιού της Άρτας κάνει λόγο για αντίστοιχες πρακτικές κατά το χτίσιμο των γεφυριών του Δούναβη και του Ευφράτη: «Τρεις αδερφάδες είμαστε [...] η μια χτισε τον Δούναβη κι η άλλη τον Αφράτη, κι εγώ η πλιο στερνότερη της Άρτας το Γιοφύρω» (στ. 36-38), βλ. σχετικά Παπαθωμάς, 2015: 226 και σημ. 350.

Προσφορά θεμελίωσης της Νεολιθικής περιόδου από την Πλατιά Μαγούλα Ζάριου, στη Θεσσαλία (Gallis, 1985: pl. xv).

1985).³ Η πρωιμότερη σχετική μαρτυρία, στην αρχαία ελληνική γραμματεία, εντοπίζεται στην Ιλιάδα και αφορά στο *καστροτείχι* που έχτισαν οι Αργίτες γύρω από το στρατόπεδό τους *κι ολόγυρά του ανοίξαν χαντάκι, δίχως στους αθάνατους τρανές θυσίες να κάνουν* (Ζ 448-450). Οργισμένος ο Δίας, προστάζει τον Ποσειδώνα να αφανίσει το κτίσμα από το πρόσωπο της Γης (Ζ 460-463). Οι κλασικοί, ωστόσο, συγγραφείς σχολιάζουν ελάχιστα ή και καθόλου το έθιμο αυτό. Έτσι, ο Ξενοφών χαρακτηρίζει τον Σωκράτη ευσεβή επειδή δεν ήταν αντίθετος στη χρήση μαντείας για την επιλογή της θέσης ίδρυσης μιας πόλης (Hunt, 2006: 11 και σημ. 23) Μαθαίνουμε, επίσης, ότι, ο Επαμεινώνδας ήταν πολύ προσεκτικός με τους οiwονούς των θεών κατά την ίδρυση της Μεσσήνης (Παυσανίας 4.26.7) και πως είχε αφιερώσει μία ολόκληρη μέρα σε προσευχές και θυσίες, πριν από το χτίσιμο των τειχών, των ναών και των κατοικιών της (Hunt, 2006: 13 και σημ. 28). Ο Παυσανίας (1.42.1), πάλι, κατά την επίσκεψή του στα Μέγαρα περιγράφει μια πανάρχαια τοπική λατρεία αφιερωμένη στους «προ-ιδρυτές» θεούς, στους οποίους είχε προσφέρει θυσίες ο μυθικός ιδρυτής της πόλης, Αλιάθoος, πριν κατασκευαστεί το τείχος της με τη βοήθεια του Απόλλωνα (Hunt, 2006: 13 και σημ. 28).

Γενικά, στις μυθολογίες των αρχαίων πολιτισμών της Ανατολικής Μεσογείου οι θεοί συμμετέχουν συχνά στην κατασκευή σημαντικών κτηρίων, επικυρώνοντας την

³ Αποθέσεις θεμελίωσης της Νεολιθικής ήδη περιόδου εντοπίζονται στα Βαλκάνια (László, 2000), την Κεντρική Ευρώπη (Beilke-Voigt, 2005), στην Ουκρανία, στην Κύπρο και στην Εγγύς Ανατολή, συνήθως, κάτω από τα δάπεδα των οικιών, κοντά σε εστίες, πασσάλους στέγης και γωνίες τοίχων (Makkay, 1979· Garfinkel, 1994).

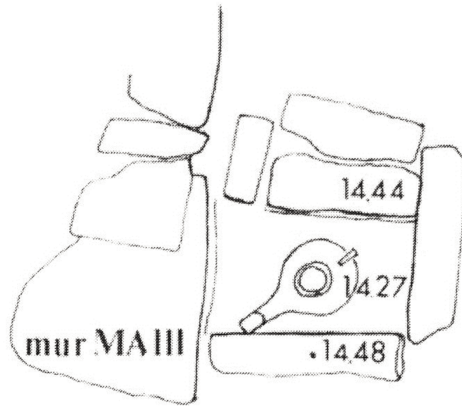

ανέγερσή τους (Hunt, 2006: 13 και σημ. 28). Έτσι, ο Ποσειδώνας, στην προοιμιακή θόνη, υπόστασή του, απαντά σε μυθικές περιγραφές, που συνδέονται με θεογονικά πρότυπα, δίδοντας έμφαση στη θεμελίωση σε επισφαλές έδαφος (Κακριδής, 2013: 68). Σχετικές προσωονυμίες του θεού, όπως *Έδραϊός*, *Άσφάλειος*, *Θεμελειοῦχος* και *Τειχοποιός*, απηχούν τη «δικαιοδοσία» του να κτίζει, αλλά και να γκρεμίζει, αφού, μεταξύ άλλων, είχε τον έλεγχο όλων των γεωλογικών φαινομένων και σχηματισμών (Κακριδής, 2013: 67-68).

Σε αντίθεση με την Εγγύς Ανατολή (Süel, Soysal, 2007), στην αρχαία ελληνική γραμματεία δεν απαντά ακριβής περιγραφή του τελετουργικού της θεμελίωσης. Ο όρος *Ίδρυσις* αναφέρεται, κατά τους Hock (1905: 47-89) και Burkert (1993: 201-207), στην πανηγυρική ανέγερση ναού και στην τοποθέτηση του λατρευτικού αγάλματος, κατά τη διάρκεια των οποίων ρίπτονταν προσφορές στα θεμέλια, όπως πολύτιμα κειμήλια, ειδώλια και αγγεία, ενώ, παράλληλα, πραγματοποιούνταν σφαγή ζώου, θυσιαστήριο γεύμα και σπονδές (Burkert, 1993: 201). Πάντως, κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι, οι συγκεκριμένες αναφορές περιγράφουν τελετές θεμελίωσης ενώ άλλοι ότι πρόκειται για τελετές *καθιερώσεως* (Hock, 1905: 78· Nilsson, 1955: 404, n. 9· Miller, 1981: 63· Furtwängler, Kienast, 1989: 69· Hunt, 2006, 11 και σημ. 20-22).

Η αφετηρία της επιτόπιας έρευνας των αποθέσεων θεμελίωσης στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό τοποθετείται στους κόλπους της Κλασικής Αρχαιολογίας. Συγκεκριμένα, ήδη στα 1904-1905, η αποκάλυψη ενός σημαντικού αποθέτη θεμελίωσης στο Αρτεμίσιο της Εφέσου οδηγεί τον David Hogarth στο να αναγνωρίσει το αντίστοιχο τελετουργικό στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Ο Hogarth, όμως, έχοντας εργαστεί επί σειρά ετών στην Αίγυπτο, ανασυνθέτει την ελληνική εκδοχή μίας κατά τα άλλα γνωστής ως «ανατολίτικης» λατρευτικής πρακτικής (Hunt, 2006: 14). Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Walter Burkert (1992: 53-54) χαρακτηρίζει το τελετουργικό της θεμελίωσης ως μία σημαντική πτυχή της αρχαιοελληνικής θρησκείας, προσπαθώντας να τεμηριώσει την “*ex oriente*” προέλευσή του, ζήτημα που αναλύεται διεξοδικά στις διδακτορικές διατριβές των Rita Müller - Zeiss (1994), Michael Weikart (2002) και Gloria Hunt (2006). Σχεδόν ταυτόχρονα με τους «κλασικούς» αρχαιολόγους, ο Arthur Evans χαρακτηρίζει ως πιθανό “*foundation deposit*” ένα λίθινο «κιβωτίδιο» με πολύτιμες πρώτες ύλες που εντοπίζει στα θεμέλια της Νότιας Οικίας στην Κνωσό (Evans, 1928: 373-374). Ακολουθούν τα «ιδρυτικά» έργα των Ellis (1968) και Weinstein (1973) για τους μεσοποταμιακούς και αιγυπτιακούς αποθέτες θεμελίωσης, αντίστοιχα. Αρκετά χρόνια μετά, ο Χρήστος Μπουλώτης (1985) συγκεντρώνει τους δημοσιευμένους αποθέτες θεμελίωσης της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη, στην Ηπειρωτική Ελλάδα και στην Κύπρο, καταγράφοντας τα βασικά χαρακτηριστικά, τη λειτουργία και τον διαχρονικό χαρακτήρα του «εθίμου». Την ίδια περίπου εποχή, ο Olivier Pelon (1986) δημοσιεύει έναν αποθέτη θεμελίωσης από το ανάκτορο των Μαλίων, εκφράζοντας τον ίδιο προβληματισμό που είχε διατυπώσει αρκετά χρόνια πριν ο Νικόλαος Πλάτων, αναφορικά με τη δυσκολία εντοπισμού και αναγνώρισης των συγκεκριμένων δομών στο πεδίο (1979). Το 1990, ο Philip Betancourt δημοσιεύει μία σειρά «ειδικών», όπως τις χαρακτηρίζει, εναποθέσεων στον Κορμό, τις οποίες ερμηνεύει στο πλαίσιο ανακατασκευών του οικισμού έπειτα από κάποιο καταστροφικό σεισμό (1990). Ακολουθούν οι ανασκαφές του Παλαικάστρου, που παρουσιάζουν σειρά αντίστοιχων ευρημάτων, θίγοντας για πρώτη φορά το ζήτημα της ορολογίας (MacGillivray, Sackett, Driessen, 1999). Το 2000,

Μάλια: κάτοψη του αποθέτη θεμελίωσης στο Δωμάτιο IV 7.
(Pelon, 1986: fig. 5).

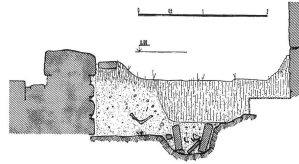
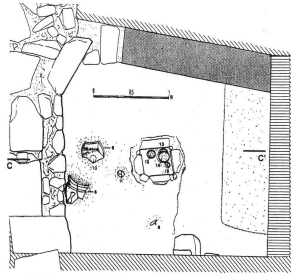
οι μινωικοί αποθέτες θεμελίωσης συνεξετάζονται με τους αιγυπτιακούς, στο πλαίσιο της έκθεσης «Κρήτη - Αίγυπτος» που πραγματοποιείται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου (Καρέτσου, Ανδρεαδάκη - Βλαζάκη, Παπαδάκης 2000). Δύο χρόνια μετά, ο Vincenzo La Rosa συγκεντρώνει τις πιθανές αποθέσεις θεμελίωσης στο «ανάκτορο» της Φαιστού και στην Αγία Τριάδα, προβαίνοντας σε μια χρήσιμη ανασύνθεση παλαιών και νεότερων ανασκαφικών δεδομένων (La Rosa, 2002).

Η μελέτη των μινωικών αποθέσεων θεμελίωσης είναι συνυφασμένη με αρκετά προβλήματα που αφορούν, καταρχάς, στη δυσκολία αναγνώρισής τους στο πεδίο, αφού δεν είναι παρά «αόρατες» δομές, στις οποίες «αιχμαλωτίζονται» φευγαλέα χρονικά στιγμιότυπα, ενώ η αδιάρρηκτη σχέση τους με τη θεμελίωση, τα δάπεδα και τις τοιχοποιίες συρρικνώνει περαιτέρω την, ούτως ή άλλως περιορισμένη, αρχαιολογική τους «ορατότητα». Πρόσθετες δυσκολίες προκαλούν η ποιικιλία που χαρακτηρίζει τη μορφή και, κυρίως, το περιεχόμενο των αποθέσεων αυτών καθώς επίσης η σύγχυσή τους με τις επιχώσεις θεμελίωσης, τα «τελετουργικά απορρίμματα», τις «κρύπτες» και τους «θησαυρούς», σε συνδυασμό με την έλλειψη συνεννόησης στο επίπεδο της ορολογίας και την απουσία γραπτών και εικονογραφικών μαρτυριών.

1. ΑΠΟΘΕΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Το παρόν άρθρο επικεντρώνεται, καταρχάς, στην τυπολογία των μινωικών αποθέσεων θεμελίωσης (Παπαδάκη, 2018α), μέσα από ενδεικτικά, δημοσιευμένα, παραδείγματα. Μια πρώτη μορφολογική διάκρισή τους σχετίζεται με το ότι αυτές είναι είτε οριοθετημένες - «δομημένες» - είτε ελεύθερες στον χώρο, αλλά, πάντως, σε άμεση συνάφεια με τα θεμέλια ή και τους μεταβατικούς χώρους (κατώφλια, δάπεδα, τοιχοδομές) των κτηρίων (Παπαδάκη, 2018α και 2017).

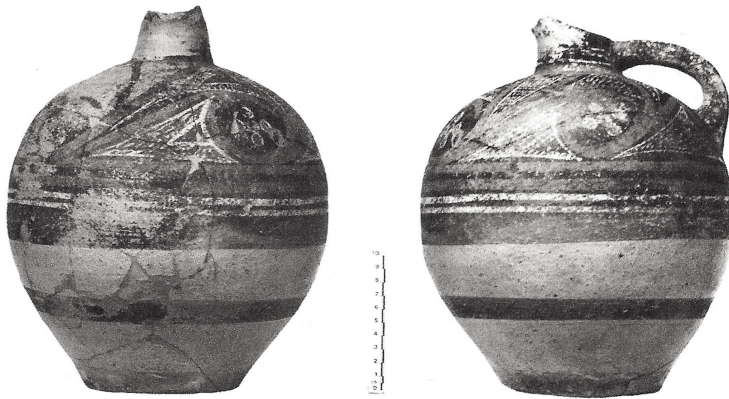
Edificio di nord-ovest: κάτοψη και τομή του Δωματίου 1 με τον αποθήκη θεμελίωσης (La Rosa, 2002: fig. 64-65).

1.1. ΟΡΙΟΘΕΤΗΜΕΝΕΣ ΑΠΟΘΕΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ

1.1.1. Σε κτιστό ή λαξευτό κιβωτιόσχημο αποθήκη

Ο πρωιμότερος, μέχρι στιγμής, αποθήκης θεμελίωσης αυτού του τύπου χρονολογείται στην ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ ΙΑ περίοδο και σηματοδοτεί την ανέγερση του μνημειώδους κτίσματος που υπήρχε στη θέση του μετέπειτα ανακτόρου των Μαλίων. Αποκαλύφθηκε ανατολικά του *Εξώστη ΙΙ 2b*, στο στενεπίμηχες *Δωμάτιο ΙΙ 7*, που, μαζί με το παράπλευρό του *Δωμάτιο ΙΙ 8*, αποτελούν κλωβό κλίμακας ανόδου στον όροφο. Είχε κατασκευαστεί από πλακοειδείς λίθους αμμούδας (Pelon, 1986: 7, fig. 5 και σημ. 17), μέγιστου ύψους 0,31 μ., και εφαπτόταν σε ΠΜ ΙΙΙ τοιχοδομή που αποτελούσε τη μία πλευρά του (Pelon, 1986: 7 και εικ. 4 και 5). Οι εξωτερικές διαστάσεις του ήταν 0,35 × 0,29 μ. και οι εσωτερικές 0,25 × 0,15 μ. Περιείχε λεπτόκοκκο καθαρό χρώμα και μία σχεδόν ακέραια ραμφόστομη ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ ΙΑ τειοδόχη του τύπου των Πατ(ε)ριικών, τοποθετημένη σε θέση χρήσης, με το στόμιο στραμμένο στον άξονα Νότου - Δύσης (Pelon, 1986: 8, figs. 6, 7 και σημ. 18, fig. 10).

Ο συγκεκριμένος τύπος αποθήκη απαντά τόσο στην Παλαιοανακτορική όσο και στη Νεοανακτορική περίοδο. Σημαντικό χρονολογικό τεκμήριο για την ανέγερση του Παλαιού Ανακτόρου στη Φαιστό, είναι ο αποθήκης θεμελίωσης στη μορφή λαξευτής λιθοπερικλειστής «θήκης» κάτω από το δάπεδο του ΜΜ ΙΑ - Β Δωματίου ΧΙΙΙ, στο εσωτερικό του οποίου είχε τοποθετηθεί μία πολύχρωμη πρόχους (Todaro, 2009: 111-112). Εξαιρετικά ενδιαφέροντα είναι και η απόθεση στο Δωμάτιο 1 του Edificio di nord-ovest, στην Αγία Τριάδα Φαιστού. Στο κέντρο περίπου του δωματίου και κάτω από το επικονιαζόμενο του δάπεδο, ήρθε στο φως μια τετράγωνη,

Φαιστός: πολύχρωμη πρόχους, ως απόθεση θεμελίωσης, στο Δωμάτιο XIII (Todaro, 2009: fig. 6).

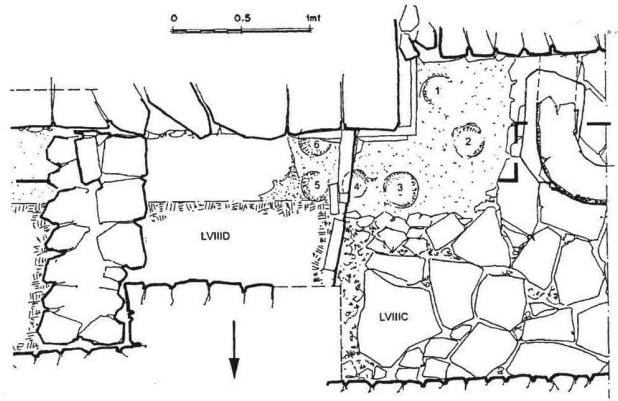
λαξευτή, λιθοπερικλειστη θήκη, πλευράς 0,35 - 0,40 μ. και βάθους περίπου 0,40 μ., πλήρης σκοτεινόχρωμου χρώματος (La Rosa, 2002: 41, 44, fig. 64, 65). Περιείχε δέκα με δώδεκα, ακέραια ή αποσπασματικά, κακότεχνα άωτα κωνικά ή ημιωσειδή κύπελλα, που ήταν συγκεντρωμένα κυρίως στη βορειοδυτική της γωνία (La Rosa, 2002: 44, fig. 67). Ένα από τα κωνικά κύπελλα, που έφερε έντονα ίχνη καύσης, ίσως είχε χρησιμοποιηθεί σαν λύχνος (La Rosa, 2002: 41, fig. 68, σημ. 85). Στον αποθέτη βρέθηκαν ακόμη τμήμα από τη χαμηλή δισκοειδή βάση αγγείου με ίχνη αργού τροχού, δύο γεφυρόστομες προχοές σκύφων, μία λαβή πρόχου (La Rosa, 2002: 44, fig. 69), θραύσματα από τριποδική χύτρα, πλευρό και αστράγαλος ζώου, λίθινο γουδοχέρι καθώς και κελύφη ανθρώκων (La Rosa, 2002: 44, fig. 69). Στο παραπάνω σύνολο περιλαμβάνονται, επίσης, άνω τμήμα πίθου, τμήματα ερυθροβαφούς λεκανίδας και θραύσματα πιθοειδούς με δικτυωτό, που, όμως, κείτονταν στο δάπεδο του δωματίου (La Rosa, 2002: fig. 64).

Στα υστερότερα δημοσιευμένα παραδείγματα ανήκει ο ΥΜ 1B αποθέτης - θήκη, διαστάσεων 0,57 × 0,15 μ., της *Οικίας II* στον Πετρά Σητείας (Μαυρουδής, 2004: 95), στον οποίο βρέθηκαν δώδεκα (12) άωτα κωνικά κύπελλα, μία προχοΐσκη, λίγα οστά ζώων και κονιάματα (Rupp, Tsiropoulou, 1999: 731· Μαυρουδής, 2004: 51).

1.1.2. Σε λαξευτό όρυγμα

Από τους πρωιμότερους αποθέτες του συγκεκριμένου τύπου είναι τα λαξευτά ορύγματα στο *Δωμάτιο 58 (LVIII)* [La Rosa, 2002: 20] του Παλαιού Ανακτόρου στη Φαιστό (Gesell, 1985: 124-127). Το πρώτο από αυτά (*fossatta n. 1*) εντοπίστηκε στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου, κάτω από πλακοειδή λίθο, στον οποίο εδραζόταν πίθος (Levi, 1976: fig. 157-160). Έχοντας διάμετρο περίπου 0,25 μ., ο συγκεκριμένος

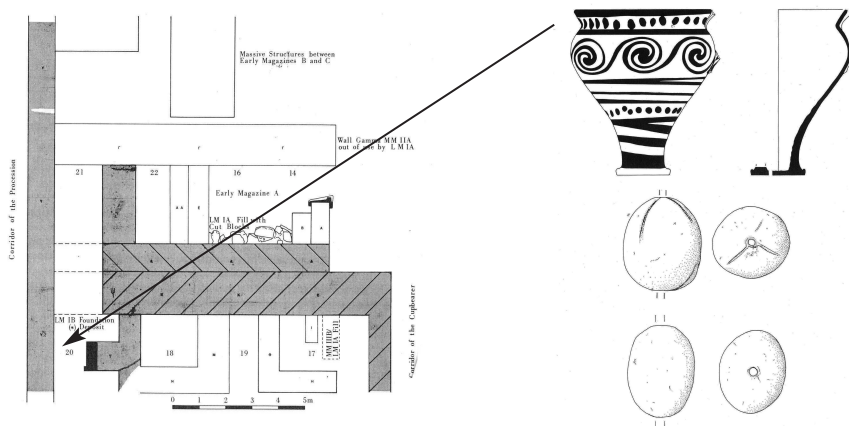

Φαιστός, ορύγματα Δωματίου LVIII c-d (La Rosa, 2002: fig. 24).

αποθήτης περιείχε δύο MM II λοπάδια τοποθετημένα το ένα μέσα στο άλλο και καλυμμένα με ανεστραμμένη MM II λεκανίδα (La Rosa, 2002: 21, fig. 26-27, 30-32). Το δεύτερο όρυγμα (*fassetta n. 2*), βορειοανατολικά του προηγούμενου, είχε διάμετρο περίπου 0,25 μ. και βάθος 0,12 - 0,15 μ. (La Rosa, 2002: 21, fig. 23, 33). Περιείχε τρία αγγεία, το κατώτερο από τα οποία ήταν μία MM IB λεκανίδα (La Rosa, 2002: 21, fig. 34-35). Ανεστραμμένο, μέσα σε αυτήν, βρέθηκε ένα γραπτό MM II λοπάδιο (La Rosa, 2002: 21-22, fig. 36-37) ενώ πάνω από το χείλος της λεκανίδας εντοπίστηκε, επίσης ανεστραμμένη, μία ολόβαφη MM II λεκανίδα (La Rosa, 2002: 22, fig. 38). Το τρίτο όρυγμα, διαστάσεων 0,23 × 0,26 μ (*fassetta n. 3*) και βάθους από 0,08 έως 0,10 μ. (La Rosa, 2002: 22, fig. 25), περιείχε ένα γραπτό λοπάδιο (La Rosa, 2002: 22, figs. 40-41), ωστόσο, υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι στο εσωτερικό του είχαν τοποθετηθεί και άλλα αγγεία του ίδιου τύπου (La Rosa, 2002: 22-23). Το τέταρτο όρυγμα (*fassetta n. 4*) περιείχε θραύσματα λεκανίδας με πρόχυση καθώς και τμήματα λοπαδίου (La Rosa, 2002: 24, fig. 43).

Παρόμοιος αποθήτης θεμελίωσης εντοπίστηκε στο υπόστρωμα δαπέδου, κοντά στον βορειοανατολικό τοίχο του Δωματίου 93 (XCIII), στην Οικία Νότια της Ράμπας στη Φαιστό, σηματοδοτώντας την πρώτη οικοδομική της φάση (La Rosa, 2002: 31 και σημ. 41). Το λαξευτό όρυγμα, διαμέτρου περίπου 0,20 μ. και βάθους μόλις 0,10 μ., περιείχε δύο γραπτά MM II κύπελλα με έξω νεύον χείλος (La Rosa, 2002: 31, fig. 49: 904, E-E', 50). Αποθήτης θεμελίωσης του τύπου αυτού αποκαλύφθηκε και στη Βασιλική Έπαυλη της Αγίας Τριάδας, κάτω από το συμπαγές, από ασβεστοκονίαμα και λατύπες, ΥΜ ΙΑ δάπεδο του Διαδρόμου 74. Πρόκειται για ένα όρυγμα, λαξευμένο στον φυσικό βράχο, στο οποίο είχαν αποθεθεί δέκα (10) MM IIIA αγγεία: έξι άωτα κύπελλα, τα πέντε από τα οποία κωνικά και το έκτο ημισφαιρικό, με ίχνη καύσης εσωτερικά, δύο γεφυρόστομες πρόχοι, μία λοπάδα και ένα μικρογραφικό πύραυλο. Το αρχαιολογικό «περιβάλλον» του αποθέτη συμπληρώνουν ίχνη πυράς, άνθρακες και οστά ζώων (Μπουλώτης, 1985: 255-256, Carinci, 2001: 235-236· La Rosa, 2002: 33· Girella, 2007-2008: 66, fig. 10.2).

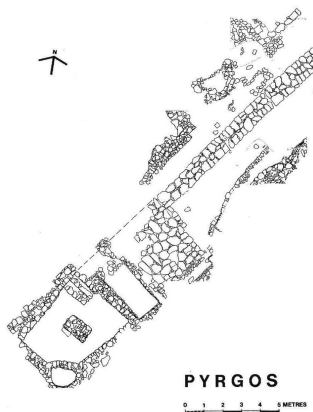
Το κύπελλο - ρυτό και τα υφαντικά βάρη από τον αποθήτη θεμελίωσης, ανατολικά του «Διαδρόμου της Πομπής» στο ανάκτορο της Κνωσού (Macdonald, 1990: fig. 2, 8).

Ο συγκεκριμένος τύπος αποθήτη απαντά και κατά την Νεοανακτορική περίοδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, το ΥΜ 1Β όρυγμα στο Δωμάτιο 20 του ανακτόρου της Κνωσού, ακριβώς ανατολικά του Διαδρόμου της Πομπής, στο εσωτερικό του οποίου είχαν τοποθετηθεί ένα κύπελλο - ρυτό διακοσμημένο με γραπτή συνεχόμενη σπειρα (βλ. και Koehl, 2006: 332) και δύο πήλινα υφαντικά βάρη (Macdonald, 1990: 84, fig. 8). Πρόκειται για έναν εξαιρετικά διαδεδομένο τύπο αποθήτη θεμελίωσης που εντοπίζεται και στη Δυτική Κρήτη, όπως, μεταξύ άλλων, στην Οικία 1 στην Πλατεία Αγίας Αικατερίνης στα Χανιά, η οποία κατασκευάστηκε στην ΥΜ 1Α και καταστράφηκε από φωτιά κατά την ΥΜ 1Β (Driessen, Macdonald, 1997: 121), όπου, σε μικρό όρυγμα, καλυμμένο εν μέρει από το νότιο τμήμα της θύρας που οδηγεί στο Δωμάτιο Β, είχαν αποθεθεί τέσσερα (4) ανεστραμμένα άνω κωνικά κύπελλα (Μπουλώτης, 1985: 256 και σημ. 31).

1.2. ΜΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΜΕΝΕΣ ΑΠΟΘΕΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ

1.2.1. Αποθέσεις σε άμεση συνάφεια με τοιχοδομές

Μία από τις πρωιμότερες αποθέσεις αυτού του τύπου βρέθηκε σε σχισμή, ανάμεσα σε δύο τοιχοδομές, στο Δωμάτιο 1 στα δυτικά όρια του ανακτόρου των Μαλίων. Χρονολογείται στην ΠΜ 11Β περίοδο με βάση τα πήλινα αγγεία που περιείχε, τα οποία ήταν μία τειοδόχη, ένα κύπελλο ρυθμού Βασιλικής και τέσσερις μικρές χονδροειδείς πρόχοι (Pelon, 1986: 16-18, fig. 12 και σημ. 71). Ίδιου τύπου απόθεση θεμελίωσης, με μόνωτο κυλινδρικό κύπελλο, συσώρευση κωδωνόσχημων ειδωλίων και προχτυκιά αγγεία, εντοπίστηκε στον *Θολωτό Τάφο Α* στη θέση *Βορού* Μεσαράς, βορειοανατολικά της Γόρτυνας (Μαρινάτος, 1930-1931: 148 και εικ. 21, 24). Παρεμφερείς αποθέσεις έχουν, επίσης, εντοπιστεί στο Παλαιόαστρο (MacGillivray, Sackett, Driessen, 1999: 466, pl. C id· Knappett, Cunningham, 2012: 18, 142). Ιδιαίτερη περίπτωση κτηριακής

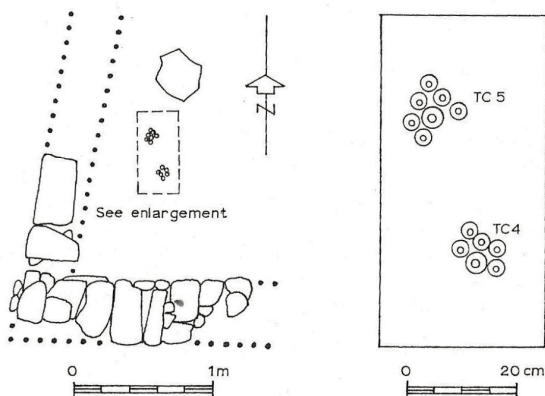
Αριστερά: κάτοψη του τάφου στον Πύργο (Cadogan, 1977-1978: fig. 5). Δεξιά: το ρυτό και τα κύπελλα από τον αποθέτη θεμελίωσης στον τάφο του Πύργου (Cadogan, 1977-1978: figs. 6, 7).

τελετής - απόθεσης αυτού του τύπου, με προφανή αποτροπαϊκό χαρακτήρα, είναι αυτή που έλαβε χώρα στην *Οικία 2*, ΒΔ του ανακτόρου στον Γαλατά Πεδιάδος. Συγκεκριμένα, στο διπλό κλιμακοστάσιο του *Δωματίου 5* εντοπίστηκε, κατά τις εργασίες συντήρησης, λιθινό ομοίωμα κεράτων καθοσιώσεως ενσωματωμένο στην τοιχοποιία (Rethemiotakis, 2014: 173). Πρόκειται για ένα σπάνιο δείγμα τελετουργικής απόθεσης εντός τοιχοδομής (*in-wall deposit*),⁴ που ερμηνεύεται ως συμβολική πράξη με σκοπό την εξασφάλιση της σταθερότητας ενός νευραλγικού, και ιδιαιτέρως ευάλωτου στους σεισμούς, τμήματος του κτηρίου (Rethemiotakis, 2014: 173-174). Δεν είναι, εξάλλου, τυχαίο το γεγονός ότι, το εν λόγω ομοίωμα φέρει εγχαράξεις που παραπέμπουν σε πρόσοψη ξεστής τοιχοποιίας, στοιχείο που ενισχύει την απωσικάκη και φυλακτήρια σημασία του (Rethemiotakis, 2014: 174).

1.2.2. Αποθέσεις θεμελίωσης σε συνάφεια με δάπεδα

Από τις πρωιμότερες αποθέσεις του συγκεκριμένου τύπου είναι αυτή που αποκαλύφθηκε κάτω από τη λιθόστρωτη αυλή του ΠΜ ΙΙΙ - ΜΜ Ι τάφου στον Πύργο Μύρτου (Soles, 1992: 178). Περιλάμβανε πλήνιο ρυτό σε σχήμα περιστρεφίου, βάση πρόχου και δύο κύπελλα ΠΜ ΙΙΙ ανατολικοκρητικού και ΜΜ ΙΑ πολύχρωμου ρυθμού,

⁴ Οι αποθέσεις αυτές είναι γνωστές κυρίως από νεολιθικές θέσεις της Εγγύς Ανατολής και ερμηνεύονται στο πλαίσιο μαγικοθηρησκευτικών τελετών οικιακού χαρακτήρα με αποτροπαϊκή σημασία (Garfinkel, 2002)

Σχεδιαστική αποτύπωση του αποθέτη θεμελίωσης σε οικία της Ακρόπολης Κνωσού (Catling *et al.*, 1979: fig. 14).

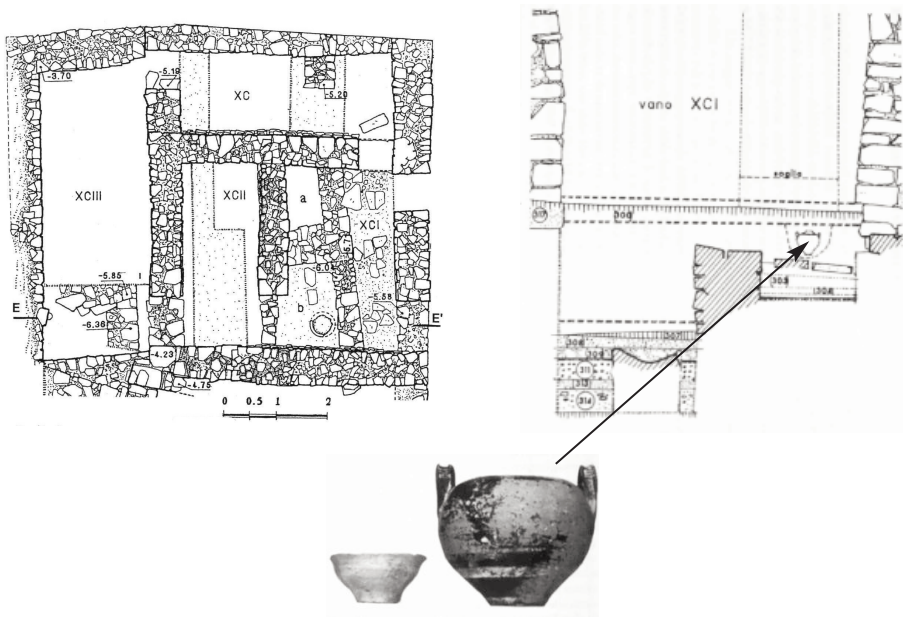
αντίστοιχα (Cadogan, 1977: 71, fig. 6). Ακολουθούν οι MM II αποθέσεις των συχνά ανεστραμμένων κυπέλλων ή και λοπαδιών, στα Δωμάτια 58 (LVIII), 102 (CII), 108 (CVIII) και 109 (CIX) του ανακτόρου στη Φαιστό (La Rosa, 2002: 19-20) καθώς και αυτή στο Δωμάτιο 91 (XCI) της Οικίας Νότια της Ράμπας, με MM III γεφυρόστομο σιύφο και άωτο κωνικό κύπελλο τοποθετημένο ανάστροφα, ως πώμα, στο στόμιό του (La Rosa, 2002: 35-36, fig. 56).

Ανεστραμμένο MM III ωσειδές ρυτό πακτωμένο με λιθάρια βρέθηκε κάτω από το δάπεδο στο Δωμάτιο 9 του *Complesso della mazza di breccia* στην Αγία Τριάδα (La Rosa, 2002: 39, figs. 61-62). Παραμένοντας στην περιοχή της Μεσαράς, άξιες ιδιαίτερης μνείας είναι και οι *ειδικές*, όπως χαρακτηρίζονται, *αποθέσεις* (special deposits) σε δωμάτια της λεγόμενης *Κεντρικής Περιοχής* του λόφου στον Κομμό (Betancourt, 1990: 46-47). Οι αποθέσεις αυτές περιλαμβάνουν κύπελλα, φιάλες, προχυτικά αγγεία και ρυτά, τα περισσότερα από τα οποία ήταν ακέραια και βρέθηκαν *ανάστροφα* είτε απευθείας στα δάπεδα είτε πάνω σε λεπτή στρώση από λατύπες, που είχε απλωθεί σκόπιμα στο πλαίσιο εργασιών διαμόρφωσης των χώρων, ενδεχομένως, έπειτα από έναν καταστροφικό σεισμό που τοποθετείται στη MM III περίοδο (Betancourt, 1990: 46-47). Παρόμοιες αποθέσεις έχουν εντοπιστεί και στην περιοχή της Κνωσού με χαρακτηριστικές τις συγκεντρώσεις μικρογραφικών κωνικών κυπέλλων κάτω από το δάπεδο μιας ΥΜ οικίας στην Ακρόπολη (Catling *et al.*, 1979: 19, 67, pl. 2h, 14g, fig. 14, 25) καθώς και κάτω από το δάπεδο του Διαδρόμου Ε της *Ανεξερεύννητης Έπαυλης* με πρόχου, πύραυλο και πέντε (5) άωτα κωνικά κύπελλα, τα τέσσερα από τα οποία μικρογραφικά (Porpham, 1984: 12, pl. 26d, βλ. επίσης Tournavitou, 2009).

2. ΑΠΟΘΕΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗΣ - ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι αποθέσεις που σηματοδοτούν την ανέγερση ή και ανακατασκευή σημαντικών κτηρίων κοσμικού χαρακτήρα, όπως τα ανάκτορα,

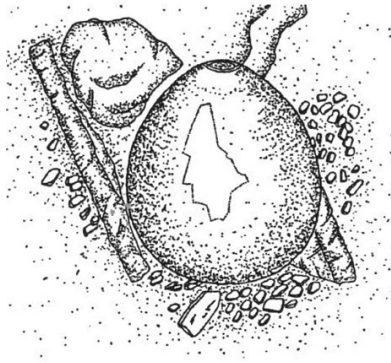

Φαιστός, απόθεση θεμελίωσης Δωματίου XCI (La Rosa, 2002: fig. 49).

καθώς έχουν εμβληματικό και επίσημο χαρακτήρα ενώ σχετίζονται με πολυπληθείς συμποτικές εκδηλώσεις και εορτές. Το πλαίσιο αυτό έχει προταθεί, μεταξύ άλλων, για τις πλέον διάσημες αποθέσεις της Μινωικής Κρήτης, τον παλαιοανακτορικό *Αποθήκη στο Δωμάτιο με τις Λεκανίδες* (Vat Room Deposit) και τα νεοανακτορικά *Θησαυροφυλάκια του Ιερού* (Temple Repositories), που εντοπίστηκαν σε όμορους χώρους στη Δυτική Πτέρυγα του ανακτόρου της Κνωσού (Evans, 1902-1903: 94-98, fig. 121 και κυρίως Panagiotaki, 1998: 1999). Οι αποθέσεις αυτές, δεν ήταν ορατές και προσβάσιμες, δεν είχαν διακοσμητική, αποθηκευτική ή απορριμματική χρήση και περιλάμβαναν καλοδιατηρημένα αντικείμενα υψηλής τέχνης, ενδεικτικά των πρώτων υλών που διαχειριζόταν το ανάκτορο. Πιθανότατα, συσχετίζονται με έναν συνδυασμό γεγονότων και κινήτρων ενώ δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο να επείχαν θέση εγκαινίων (Panagiotaki, 1998: 183, 1999: 51 · Hatzaki, 2009).

2.1. ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΦΑΙΣΤΟΥ

Κάτω από το δάπεδο του *Δωματίου 50* αποκαλύφθηκαν δύο αποθήκες (Boultonis, 1982: 158 · La Rosa, 2002: 39 · Girella, 2007: 144). Ο πρώτος από αυτούς χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙΑ περίοδο και συνίσταται σε ένα ακανόνιστο λάξευμα βάθους 0,50 μ., με εκατοντάδες κύπελλα, φιάλες, λοπάδια και πυριατήρια, αρχικά από τα οποία είχαν τοποθετηθεί ανάστροφα, καθώς επίσης οστά ζώου, κατάλοιπα ψαριών, απανθρωκωμένους πυρήνες ελιάς, κομμάτια κάρβουνου και στάχτες (Levi, 1976: 405-406, figs.

Complesso della mazza di breccia: ρυτό - αναπόθεση θεμελίωσης στο Δωμάτιο η
(La Rosa, 2002: fig. 61).

623-625). Ο δεύτερος αποθέτης είχε σχήμα μνημειώδους κασέλας, με μήκος 2,30 μ., πλάτος 0,45 μ. και βάθος 0,90 μ. Χρονολογείται στην ΥΜ ΙΒ περίοδο και περιείχε περισσότερα άωτα κωνικά κύπελλα από τα ειατά δεκαπέντε (115) που αναφέρονται στη δημοσίευση, μαζί με θραύσματα προχυτικών αγγείων, οστά ζώων, πυρήνες ελιάς και άνθρακες (Levi, 1976: 407-408, figs. 626-630· Boulotis, 1982: 158· La Rosa, 2002: 39).

2.2. ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΓΑΛΑΤΑ

Σε σχισμή του βράχου, κάτω από τη θεμελίωση του βορειοδυτικού δόμου της Βόρειας Πτέρυγας του ανακτόρου, εντοπίστηκε ακανόνιστο όρυγμα πάνω από το οποίο είχε τοποθετηθεί, ίσως για λόγους σήμανσης, μία ορθογώνια τράπεζα προσφορών από οφείτη. Περιείχε περίπου εξήντα (60) ΜΜ ΙΙΙ αγγεία, κυρίως κύπελλα, λεκανίδες και πρόχους, άφθονα ίχνη καμένων οργανικών υλών, οστά ζώων και κέρατα αιγών που σχετίζονται με ιεραουργίες, οι οποίες περιλάμβαναν τη θυσία ζώου (Marinatos, 1986) και την από κοινού κατανάλωση του κρέατος (Ρεθεμιωτάκης, 1999: 851, εικ. 15).

2.3. ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΖΑΚΡΟΥ

Ένας ογκώδης λίθος που εξείχε από τη δυτική πρόσοψη της *Αποθήκης IV*, επικάλυπτε έναν ΥΜ ΙΒ αποθέτη στον τύπο της υπόγειας κτιστής κόγχης, με μέγιστο πλάτος 0,65 μ. και βάθος 0,90 μ. Ο αποθέτης καλυπτόταν εν μέρει από χαλικιωτό δάπεδο ενώ ο προβαλλόμενος λίθος ερμηνεύεται ως σκόπιμη επισήμανση της χωροθέτησής του. Περιείχε τριάντα ένα (31) ακέραια άωτα κωνικά κύπελλα, έναν κύαθο τύπου *ogival*, οστά από νεαρό πρόβατο και θραύσματα κονιαμάτων. Τα κύπελλα βρέθηκαν ανεστραμμένα, δίχως συγκεκριμένη τάξη, το ένα πάνω στο άλλο και καλυμμένα με τα κονιάματα (Boulotis, 1982: 153).

Οι κίστες των Ιερών Θησαυροφυλακίων στο ανάκτορο της Κνωσού
(Hatzaki, 2009: fig. 2.1).

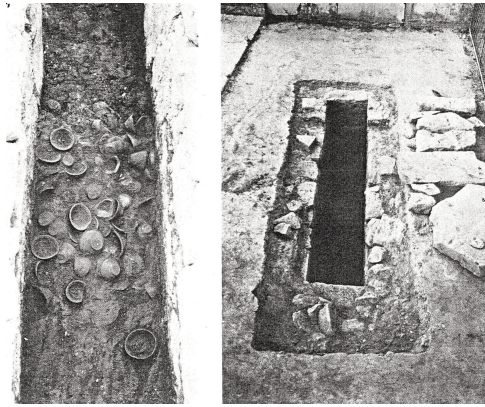
2.4. ΦΟΥΡΝΙ, ΚΤΗΡΙΟ 4

Το *Κτήριο 4* στο Φουρνί Αρχαίων βρίσκεται σχεδόν στο κέντρο της ανατολικής πλευράς του νεκροταφείου, ανάμεσα στους Θολωτούς Τάφους Α και Β και, όπως αναφέρουν οι ανασκαφείς του, χρησιμοποιήθηκε από τους ζωντανούς για τις ανάγκες των νεκρών (Σακελλαράκης, Σακελλαράκη, 1997: 223). Στο νοτιοδυτικό τμήμα της Δυτικής Πτέρυγας, κάτω από τον Χώρο 9, είχαν αποθεθεί, πριν από την ανέγερση του κτηρίου, περίπου διακόσια πενήντα (250) μικρά, άβαφα άωτα κωνικά κύπελλα, τα οποία κείτονταν όρθια ή ανάστροφα, ανά δύο ή τρία, σε όλη την έκταση της επίχωσης, ενίοτε μέσα σε χαλαρά τοιχώρια που είχαν κατασκευαστεί σιλόπιμα. Οι συγκεκριμένες αποθέσεις αγγείων πόσης σε ένα κτήριο με σαφείς ενδείξεις παραγωγής και αποθήκευσης κρασιού, ερμηνεύονται στο πλαίσιο εορτών με πιθανή αφορμή τον εγκαινιασμό του (Σακελλαράκης, Σακελλαράκη, 1997: 210, πίν. 154, 465· Δεληγιάννη, 2006· Girella, 2007: 144).

3. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ

Με βάση τα μέχρι στιγμής γνωστά παραδείγματα αποθετών και αποθέσεων θεμελίωσης, τα περισσότερα από τα οποία δε σχολιάζονται εδώ για λόγους οικονομίας (Παπαδάκη, 2014: 2017), παρατηρούμε ότι οι συγκεκριμένες δομές εντοπίζονται σε ανάκτορα, επαύλεις, ιδιωτικές (κατ)οικίες προσεγγμένης κατασκευής και κτιστούς μνημειώδεις τάφους (Παπαδάκη, 2014 με συγκεντρωμένη βιβλιογραφία). Μεμονωμένη είναι η περίπτωση του αποθέτη θεμελίωσης στο ιερό κορυφής του Γιούχτα, ο οποίος εντοπίστηκε στην εσωτερική παρειά της τοιχοδομής που ορίζει το λεγόμενο *Άνδρω Ι* (Καρέτσου, 1974: 232-233· Rutkowski, 1986: 79, fig. 87· Karetsoy, 2012: 89). Συνίσταται σε όρυγμα, στη βορειότερη παρειά του οποίου είχε εντοιχισθεί ανεστραμμένη πώρινη τράπεζα τύπου κέρνου (Καρέτσου, 1974: 232-233 και πίν. 173β· Karetsoy, 2012: 89, fig. 10.13). Ο αποθέτης περιείχε στάχτη και έναν «θησαυρό» από τριάντα έξι (36) μικρού, κυρίως, μεγέθους, χάλκινους αναθηματικούς πελέεις (Karetsoy 2012, 89).

Ο ΥΜ ΙΒ αποθέτης θεμελίωσης στο Δωμάτιο 50 του ανακτόρου της Φαιστού (Boulotis, 1982: Tafel 14:3, 4).

Οι αποθέσεις θεμελίωσης εντοπίζονται, συνήθως, σε ισόγειους χώρους που συνδέονται με καθημερινές, αποθηρευτικές και παραγωγικές, δραστηριότητες, καθώς και σε δωμάτια με πεσό (Παπαδάκη, 2018β). Ο αριθμός τους σε ένα κτήριο δεν είναι σταθερός καθώς σηματοδοτούν αντίστοιχα στιγμιότυπα της «βιογραφίας» του. Εξυπακούεται ότι, πέραν της «θυσίας» που λάμβανε χώρα κατά την θεμελίωση, δεν αποκλείεται η πραγματοποίηση περισσότερων τελετουργικών αναθέσεων κατά τα διάφορα στάδια της οικοδόμησης, π.χ. την κατασκευή των τοιχοδομών, του δαπέδου αλλά και της στέγης, όπως συνέβαινε στην λαϊκή αρχιτεκτονική των νεότερων χρόνων (Αικατερινίδης, 1979: 148). Σύνηθες περιεχόμενο των αποθέσεων θεμελίωσης είναι τα, σχεδόν κατά κανόνα, ακόσμητα και προχειροφτιαγμένα πήλινα αγγεία, όπως ρυτά, πρόχοι και κυρίως λοπάδια και άωτα κωνικά κύπελλα (Παπαδάκη, 2017). Η συχνά ανάστροφη τοποθέτηση των τελευταίων συνδέεται με λατρευτικές τελετές ή και πρακτικές «συμπαθητικής» μαγείας. Άωτα κωνικά κύπελλα και λοπάδια απαντούν και στους αιγυπτιακούς αποθέτες θεμελίωσης, ενίοτε με καρπούς στο εσωτερικό τους (Whitelaw, 2000: 197-199). Ο αριθμός των πήλινων αγγείων κυμαίνεται, συνήθως, σε λίγες δεκάδες (Παπαδάκη, 2017: πίν. Ι) ωστόσο, στις αποθέσεις - εγκαίνια μεγάλης κλίμακας, που σχετίζονται με τη θεμελίωση ή την ανακατασκευή σημαντικών κτηρίων κοσμικού χαρακτήρα, όπως τα ανάκτορα, συχνά πλησιάζει ή υπερβαίνει την εκατοντάδα, στοιχείο που συνδέεται με πολυπληθείς συμποτικές εορτές (Παπαδάκη, 2017: πίν. ΙΙ). Ενδιαφέρουσα είναι, επίσης, η περιστασιακή συμπερίληψη μικρογραφικών αγγείων, θραυσμάτων από κονίαμα, ίσως ως *pars pro toto* των δομικών υλικών, καθώς και τεχνέργων που σχετίζονται με παραγωγικές δραστηριότητες, όπως οι τριπτήρες και τα υφαντικά βάρη (Παπαδάκη, 2017: πίν. 1-11).

Το σύνηθες στις αποθέσεις θεμελίωσης οστεολογικό υλικό συνδέεται με την τέλεση αιματηρής θυσίας, η οποία φαίνεται πως σηματοδοτούσε τη «γένεση» του νέου κτηρίου μέσα από το κατεξοχήν ζωτικό συστατικό, το αίμα, επενδύοντας το γεγονός και τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή με τον μανδύα της διαβατήριας τελετουργίας

Ο αποθέτης θεμελίωσης με τα υπολείμματα συμποσίου κατά χώραν στο ανάκτορο του Γαλατά (Ρεθεμιωτάκης, 1999: εικ. 15).

(Graf, 2004: 135). Το αίμα, το κρασί και μαζί το νερό που, προφανώς, περιείχαν τα προχυτικά αγγεία των αποθέσεων θεμελίωσης, πιθανώς σχετίζονται με την «εμφύχωση» του κτηρίου. Το αίμα του θυσιασμένου ζώου, το οποίο κάποιες φορές αντικαθιστά το κόκκινο κρασί, και το καθαγιασμένο νερό σηματοδοτούν διαχρονικά την τελετή της *στοιχείωσης* των κτισμάτων μέχρι τους νεότερους χρόνους (Αικατερινίδης, 1979: 147-149 και σημ. 1 σελ. 149). Παραμένει βεβαίως άγνωστο εάν κατά την μινωική εποχή γινόταν περιφορά του σφάγιου της ζωοθυσίας και περιρραντισμός των θεμελίων με το αίμα του όπως στη λαϊκή μας παράδοση (Αικατερινίδης, 1979: 149).

Θραύσματα πολύτιμων ή ημιπολύτιμων πρώτων υλών και μετάλλων έχουν, μέχρι στιγμής, αποδώσει ο *Αποθέτης στο Δωμάτιο με τις Λεκανίδες, τα Ιερά Θησαυροφυλάκια* του ανακτόρου και πιθανόν η *Νότια Οικία*, της Κνωσού (Evans, 1928: 373-374), ενώ πρόσφατα, αποκαλύφθηκε νεοανακτορικός αποθέτης με παρόμοιο περιεχόμενο και στο λεγόμενο *Θρησκευτικό Κέντρο* της μινωικής πόλης (Κάντα, 2018: 261-262). Τηρουμένων των αναλογιών, η συγκεκριμένη πρακτική παραπέμπει στα λεγόμενα *Westdeposita* των Κλασικών χρόνων (Hunt, 2006: 6), όρος που περιγράφει τη ρίψη πολύτιμων, σπάνιων και «εξωτικών» πρώτων υλών και τεχνέργων σε αποθέσεις θεμελίωσης σημαντικών δημόσιων οικοδομημάτων, όπως τα ανάκτορα και οι ναοί (Hunt, 2006: 130 κ.ε.). Η πρακτική αυτή ερμηνεύεται στο πλαίσιο της συμπαθητικής μαγείας, καθώς, οι λίθοι, τα ορυκτά και τα μέταλλα θεωρούνταν φορείς «μαγικών» ιδιοτήτων (Montet, 1960: 177), αποτελώντας δώρα προς τις χθόνιες δυνάμεις με στόχο την αποφυγή της δυσμενείας τους (Hunt, 2006: 190-191).

Τέλος, η απόκρυψη ομοιώματος στον τύπο των διπλών κεράτων καθοσιώσεως σε αποθέσεις που συνδέονται με τη θεμελίωση, την ανέγερση ή και την ανακατασκευή ενός κτηρίου, προπάντων έπειτα από κάποιο καταστροφικό γεγονός, όπως συμβαίνει στον Γαλατά, αποτελεί μία ακόμη, άγνωστη έως τώρα, πτυχή της στενής σχέσης του συγκεκριμένου συμβόλου με την αρχιτεκτονική, επιβεβαιώνοντας την αποτροπαϊκή και φυλακτῆρια διάστασή του στο πλαίσιο απόκρυφων κτηριακών τελετών. Με σημερινούς

Τέχνηρα από τα «Θησαυροφυλάκια του Ιερού» στο ανάκτορο της Κνωσού.
Ψηφιοποίηση - σύνθεση: Κοντοπόδη Δανάη (από Δημοπούλου, 2005).

όρους, οι υπό συζήτηση αποθέσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως το αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας ενός δεισιδαίμονος Μινωίτη αρχιτέκτονα ή τεχνίτη, που θέλησε με αυτόν τον τρόπο να διασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή αντοχή στο έργο του, μέσα από την εύνοια των χθόνιων δυνάμεων. Εκτός από την αφιερωματική τους χρήση, λίθινα ομοιώματα κεράτων καθοσιώσεως φαίνεται πως χρησιμοποιούνταν ως επίστεψη των προσώπων (Marinatos, 1986: 27-28) σε μεγαλοπρεπή κτήρια θρησκευτικού ή κοσμικού χαρακτήρα που εγγράφονται σε ανακτορικό περιβάλλον, όπως υποδηλώνουν αρχαιολογικές (Κνωσός, Νίρου Χάνι) και εικονογραφικές μαρτυρίες.

4. ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Πιθανά κίνητρα της τελετουργικής θεμελίωσης των κτηρίων θεωρούνται η εξασφάλιση της θεϊκής εύνοιας και προστασίας του κτίσματος, των ενοίκων αλλά και των δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα σε αυτό, ο εξαγνισμός, η καθοσίωση, η σύνδεση με το παρελθόν και τους προγόνους, η διατήρηση της μνήμης. Όλα τα παραπάνω εγγράφονται στη λεγόμενη μαγικοθρησκευτική θεώρηση του φαινομένου που φαίνεται πως υπερισχύει των υπολοίπων ερμηνειών (Herva, 2005· Driessen, 2010) καθώς οι όροι της περιγράφουν καλύτερα το «αρχαιότερο» υπόβαθρο και περίβλημά του (Boulotis, 1982· Μπουλώτης, 1985· βλ. επίσης Hood, 1997· La Rosa, 2002· Πλάτων, 2005· Nakamura, 2004· Hunt, 2006: 190-192· Nakamura, 2008α, 2008β). Η πράξη της σκόπιμης συσώρευσης προσφορών στα θεμέλια και στους μεταβατικούς χώρους των κτηρίων συνδέεται με την αρχέγονη συμπεριφορική φόρμουλα της *απόκριψης* και είναι συνυφασμένη με την επιθυμία του ανθρώπου να εξασφαλίσει στα έργα του προστασία και μακροζωία (Μπουλώτης, 1986: 10).

Στο πλαίσιο αυτό, η πράξη της τελετουργικής θεμελίωσης απευθύνεται, προπάντων, στις απρόβλεπτες χθόνιες δυνάμεις που δραπετεύουν στον κόσμο των ανθρώπων

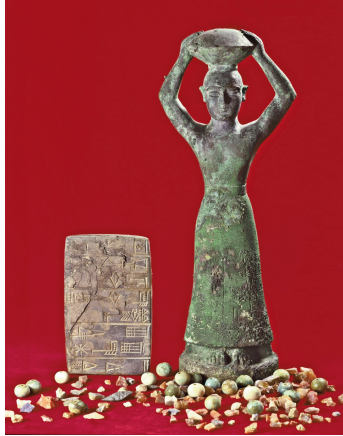

Αντικείμενα από τα Θησαυροφυλάκια του Ιερού στο ανάκτορο της Κνωσού.
Ψηφιοποίηση - ακουαρέλα: Κοντοπόδη Δανάη (από Δημοπούλου, 2005).
<https://www.themata-archaiologias.gr>.

μέσα από τα φυσικά ανοίγματα της γης, τα οποία χρειάζονται καθοσίωση ενώ εξίσου ευάλωτοι θεωρούνται, για τους ίδιους λόγους, και οι μεταβατικοί χώροι των κτηρίων (κατώφλια, δάπεδα, παράθυρα, τοίχοι, στέγες) καθώς ορίζουν το μέσα από το έξω. Κρίσιμο είναι βεβαίως εδώ το ερώτημα που αφορά στο τι είναι μέσα και τι έξω (Σκούτερη - Διδασκάλου, 2011: 48), καθώς, στην περίπτωση του δομημένου χώρου, το εικάστοτε «έξω» είναι ήδη «εντός», αφού, ο άνθρωπος, εκούσια ή ακούσια, το μεταφέρει κάθε φορά που εισέρχεται στον χώρο του, που, υποτίθεται είναι ένας οικείος Άλλος Κόσμος, τον οποίο επιδιώκει με κάθε τρόπο να χειραγωγήσει (Σκούτερη - Διδασκάλου, 2011: 48). Την ίδια, όμως, στιγμή, αυτός ο εσωτερικός κόσμος, που μοιάζει οικείος και γνώριμος, ήσυχος και ασφαλής, μπορεί να αποδειχτεί, εντελώς ξαφνικά και ασχέτως από την ανθρώπινη βούληση και επενέργεια, άγνωστος, επικίνδυνος και εχθρικός, αποδεικνύοντας ότι δεν είναι εντός του οι «καλοί» και εκτός των πεπερασμένων ορίων του οι «κακοί» (Σκούτερη - Διδασκάλου, 2011: 46).

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των παραπάνω μαγικών πρακτικών και δεισιδαιμονικών ενεργειών που σχετίζονται με την ανέγερση των κτηρίων είναι ότι εκτελούνται κυρίως με σκοπό την υπέρβαση μιας απειλής ή μιας κρίσης που συνοδεύονται από το συναίσθημα της αδυναμίας απέναντι σε μία επικείμενη καταστροφή, από τον υπαίτιο της οποίας θα ήθελε κανείς να απαλλαγεί ή έστω να προφυλαχτεί (Graf, 2004: 189). Στο πλαίσιο αυτό, η μαγική «επίθεση» δίνει την αίσθηση της πρωτοβουλίας και της κατοχής του απόλυτου ελέγχου, τουλάχιστον ψυχολογικά, συναισθηματικά και ηθικά (Graf, 2004: 187). Δεν πρέπει, επίσης, να ξεχνάμε ότι, η υπέργεια κατοικία είναι μία *imago mundi*, που υλοποιεί μία τεχνική αλλά και νοητική ακολουθία, καλύπτοντας μια από τις βασικότερες ανάγκες του ανθρώπου, αυτήν της στέγασης (Cauvin, 2004: 157-158). Το δε τετράγωνο ή ορθογώνιο σχήμα της, για το οποίο η φύση δεν προσφέρει καθόλου έτοιμα παραδείγματα, έχει ανάγκη την ανθρώπινη πρωτοβουλία για να υπάρξει, δίχως, όμως, αυτή να υπερβεί την ύβρη: τα σχήματά της, συνεπώς,

Ειδώλιο, λίθινη πινακίδα, ψήφοι και θραύσματα από ημιπολύτιμες πρώτες ύλες από αποθήκη θεμελίωσης στη Nippur. © Chicago, The Oriental Institute Museum.
https://www.researchgate.net/publication/308989124_Deconstructing_Textuality_Reconstructing_Materiality.

παραπέμπουν σε ότι έχει συγκεκριμενοποιηθεί από τον άνθρωπο (Cauvin, 2004: 157) αλλά έχει πρωτίστως εγκριθεί και καθοσιωθεί από την Υπέρτατη Δύναμη (Van Buren, 1931).

RECIBIDO: marzo 2022; ACEPTADO: septiembre 2022.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΛΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ, Γ. (1979): *Νεοελληνικές Αιματηρές Θυσίες. Λειτουργία - Μορφολογία - Τυπολογία*, Λογογραφία Παράρτημα αριθμ. 8, Αθήνα.
- BEILKE-VOIGT, I. (2005): *The "sacrifice" in the archaeological record. Studies on the so-called foundation deposits, ritual deposition and burials on prehistoric and early historic settlements in northern Germany and Denmark*, Berliner Archäologisches Forschungen 4.
- BETANCOURT, P. P. (1990): *Kommos II. The Final Neolithic through MM III Pottery*, Princeton.
- BOULOTIS, C. (1982): «Ein Grundungsdepositums im Minoischen Palast von Kato Zakros. Minoisch-Mykenische Bauopfer», *Archäologisches Korrespondenzblatt* 12: 153-166.
- BURKERT, W. (1992): *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, translated by U. E. PINDER and W. BURKERT, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- BURKERT, W. (1993 [1977]): *Αρχαία ελληνική θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασική εποχή*, Καρδαμίτσας, Αθήνα.
- CADOGAN, G. (1977): «Pyrgos, Crete, 1970-1977», *Archaeological Reports* 24: 70-84.
- CARINCI, F. (2001): «La casa a sud della rampa e il Medio Minoico III a Festòs, in i cento anni dello Festòs (Roma, 13-14 dicembre 2000)», *Atti dei Convegni Lincei, Roma*.
- CATLING, E. A. - CATLING H. W. - SMYTH D., (1979): «Knossos 1975: Middle Minoan III and Late Minoan I Houses by the Acropolis», *BSA* 74: 1-80.
- CAUVIN, J. (2004): *Γέννηση των θεοτήτων, γέννηση της γεωργίας. Η επανάσταση των συμβόλων στην Νεολιθική εποχή*, μετάφραση ΠΡΕΒΕ Σοφία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, Ε. Ε. (2006): «Το Κτήριο 4 στο Φουρνί Αρχανών», στο Ε. ΤΑΜΠΑΚΑΚΗ - Α. ΚΑΛΟΥΤΣΑΚΗΣ (επιμ.), *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (Ελούντα 1-6 Οκτωβρίου 2006), Α2, Ηράκλειο, 297-307.
- ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ, Ν. (2005): *Το αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου*, Κοινοφελές Ίδρυμα Ι.Σ. Λάτση, Αθήνα.
- DRIESSEN, J. - MACDONALD, C. F. (1997): *The Troubled Island: Crete before and after the Santorini Eruption*, *Aegaeum* 17, Université de Liège, Liège.
- DRIESSEN, J. (2010): «Spirit of Place. Minoan Houses as Major Actors», in D. J. PULLEN (ed.), *Political Economies of the Aegean Bronze Age*, Oxford, 35-65.
- ELLIS, R. W. (1968): *Foundation Deposits in Ancient Mesopotamia*, Yale University Press, New Haven - London.
- EVANS, A. J. (1902-1903): «The Palace of Knossos», *BSA* 9: 1-153.
- EVANS, A. J. (1928): *The palace of Minos at Knossos, II*, parts 1 & 2, Macmillan, London.
- FURTWÄNGLER, A. E. - KIENAST, H. J. (1989): *Samos. Der Nordbau im Heraion von Samos*, In Kommission bei R. HABELT, Bonn.
- GALLIS, J. K. (1985): «A late Neolithic foundation offering from Thessaly», *Antiquity*, 59 (225): 20-29.
- GARFINKEL, Y. (1994): «Ritual Burial of Cultic Objects: The Earliest Evidence», *Cambridge Archaeological Journal* 4 (2) (October): 159-188.
- GESELL, G. (1985): *Town, Palace and House Cult in Minoan Crete, (SIMA 67)*, Göteborg.
- GIRELLA, L. (2007): «Forms of commensal politics in Neopalatial Crete», *Creta Antica* 8: 135-167.
- GIRELLA, L. (2007-2008): «A view of MMIIIa at Phaistos: pottery production and consumption at the beginning of the Neopalatial period», *Aegean Archaeology* 9: 49-89.
- GRAF, F. (2004): *Η Μαγεία στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα*, Α. ΧΑΝΙΩΤΗΣ (επιμέλεια), Γ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ (μετάφραση), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- HATZAKI, E. (2009): «Structured deposition as ritual action at Knossos», in A. L. D'AGATA - A. VAN DE MOORTEL (eds.), *Archaeologies of Cult. Essays on Ritual and Cult in Crete in Honor of Geraldine C. Gesell*, Hesperia Supplement 42, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, 19-30.
- HERVA, V. P. (2005): «The Life of Buildings: Minoan Building Deposits in an Ecological Perspective», *Oxford Journal of Archaeology* 24: 215-27.
- HOCK; G. (1905): *Griechische Weibegeräthe*. H. Stürtz, Würzburg.
- HOOD, S. (1997): «The Magico-Religious Background of the Minoan 'Villa'», in R. HÄGG (ed.), *The Function of the 'Minoan Villa'*, Stockholm, 105-116.
- HUNT, G. R. (2006): *Foundation Rituals and the Culture of Building in Ancient Greece* [Ph.D.], University of North Carolina at Chapel Hill.
- ΚΑΚΡΙΔΗΣ, Ι. Θ. (2013): *Ελληνική Μυθολογία*, τ. Γ. Αθήνα.
- ΚΑΝΤΑ, Α. (2018): «Το θρησκευτικό κέντρο της πόλης της Κνωσού και η διαχρονική του λατρεία», στο *Κρήτη: Αναδυόμενες πόλεις: Άπτερα, Ελεύθερα, Κνωσός, Αθήνα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης*, 250-265.
- ΚΑΡΕΤΣΟΥ, Α. (1974): «Ιερό Κορυφής Γιούχτω», *Πρακτικά της εν Αθήνας Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 228-239.
- ΚΑΡΕΤΣΟΥ, Α. (2012): «Two Stone Kernoi from the Juktas Peak Sanctuary», with a contribution by R. D. G. EVELY, in E. MANTZOURANI - P. P. BETANCOURT (eds.), *Philistor: Studies in Honor of Costis Davaras, Prehistory Monographs 36*, INSTAP Academic Press, Philadelphia, 81-96.
- ΚΝΑΡΡΕΤΤ. C. - CUNNINGHAM, T. F. (2012): *Block M at Palaikastro: The Proto and Neopalatial Town. Excavations 1986-2003*, British School at Athens, London.
- ΚΟΕΗΛ, R. B. (2006): *Aegean Bronze Age Rhyta*, INSTAP Academic Press, Philadelphia.
- LA ROSA, V. (2002): «Liturgie domestiche e/o depositi di fondazione? Vecchi e nuovi dati da Festòs e Haghia Triada», *Creta Antica* 3: 13-49.
- LÁSZLÓ, A. (2000): «Some data on house-building techniques and foundation rites in the Ariuşd-Cucuteni culture», *Studia Antiqua et Archaeologica* VII: 245-253 [Iaşi].
- LAWSON, J. C. (1964): *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion: A Study in Survivals*, University Books, New York.
- LEVI, D. (1976): *Festòs e la civiltà minoica*, II, 2, Roma.
- MACDONALD, C. (1990): «Destruction and construction in the palace at Knossos: LM IA-B», in D. A. HARDY - A. C. RENFREW (eds.), *Thera and the Aegean World*, Vol. III, London.
- MACGILLIVRAY, S. - SACKETT, H. - DRIESSEN, J. (1999): «'Aspro Pato' A Lasting Liquid Toast from the Master-Builders of Palaikastro to their Patron», in P. P. BETANCOURT et al. (eds.) *Meletemata: Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year*, Université de Liège and University of Texas at Austin, Liège - Austin, Vol. 2, 465-467.
- ΜΑΚΚΑΥ, J. (1979): «Foundation sacrifices in Neolithic houses of the Carpathian Basin», in *Valcamonica Symposium III. The Intellectual Expressions of Prehistoric Man: Art and Religion*, 157-167.
- ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Σπ. (1930-1931): «Δύο πρώιμοι μινωικοί τάφοι εκ Βορρού Μεσαράς», *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, 137-170.
- ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Ν. (1986): *Minoan sacrificial ritual*, Stockholm.
- ΜΑΥΡΟΥΔΗ, Ν. (2004): «Προσεγγίσεις της οικιακής αρχιτεκτονικής στην Κρήτη κατά τη Νεοανακτορική περίοδο: το παράδειγμα του Σπιτιού II στον Πετρό Σητείας», Μεταπτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ρέθυμνο).

- MILLER, S. G. (1981): «Excavations at Nemea, 1980», *Hesperia* 50: 45-67.
- MONTEP, P. (1960): «Le rituel de fondation des temples», *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 104e année, 172-180.
- ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Α. (2014): «Πειρατές από το Αλγέρι, ο Γατοφάγος και το γεφύρι της Άρτας», <https://www.archaiologia.gr/blog/2014/03/31>.
- ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Α. (2016): «Πειρατές από το Αλγέρι, ο Γατοφάγος και το γεφύρι της Άρτας», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 121 (Αύγουστος): 63-71.
- ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ, Χ. (1985): «Μινωικοί αποθέτες θεμελίωσης», *Πεπραγμένα Ε' Κρητολογικού Συνεδρίου*, (Άγιος Νικόλαος 1981), Ηράκλειο, τ. Α', 248-257.
- MÜLLER-ZEIS, R. (1994): *Griechische Bauopfer und Gründungsdepots* [Ph.D.], Universität des Saarlandes.
- NAKAMURA, C. (2004): «Dedicating magic: Neo-Assyrian apotropaic figurines and the protection of Assur», *World Archaeology* 36: 11-25.
- NAKAMURA, C. (2008α): «Mastering matters: magical sense and apotropaic figurine worlds of Neo-Assyria», in L. MESKELL (ed.), *Archaeologies of Materiality*, Malden MA, 18-45.
- NAKAMURA, C. (2008β): *The matter of magic: figuring memory and protection in Neo-Assyrian apotropaic figurine rituals (first millennium BC)* [Ph.D. diss.], Columbia University.
- NILSSON, M. P. (1955): *Geschichte der griechischen Religion Handbuch der Altertumswissenschaft*, Beck, Munich.
- PANAGIOTAKI, M. (1998): «The Vat Room Deposit at Knossos: The Unpublished Notes of Sir Arthur Evans», *BSA* 93: 167-184.
- PANAGIOTAKI, M. (1999): *The Central Palace Sanctuary at Knossos*, The British School at Athens, London.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, Ζ. (2004): «Έθιμα λαϊκής οικοδομικής», *Πρίσμα 13*, <https://docplayer.gr/7318431-Ethima-laikis-oikodomikis.html>, <https://www.k4station.gr/post/έθιμα-λαϊκής-οικοδομικής>.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Χ. (2014): *Αποθέτες κεραμικής: εννοιολογικός προσδιορισμός, τρόποι σχηματισμού, τυπολογία και σημασία για τη λειτουργία της ζωής των κοινοτήτων κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ. στην Κρήτη* [αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή], Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Χ. (2017): «Στιγμές στον χρόνο: συζητώντας για της μινωικούς αποθέτες θεμελίωσης», *Θέματα Αρχαιολογίας* 1(2): 224-235.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Χ. (2018α): «Αποθέτες θεμελίωσης: εννοιολογικός προσδιορισμός και σημασία για τη λειτουργία της ζωής των κοινοτήτων κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ.», στο Ε. ΓΑΒΡΙΛΑΚΗ (επιμ.), *Πεπραγμένα 14 Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο 2011, Α1.1, Ρέθυμνο, 375-385.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗ, Χ. (2018β): «Δωμάτια με πεσό και αποθέσεις θεμελίωσης: προκαταρκτικές παρατηρήσεις», *Θέματα Αρχαιολογίας* 2.1 (Ιανουάριος - Απρίλιος): 88-101.
- ΠΑΠΑΘΩΜΑΣ, Γ. (2015): *Εισαγωγή στο κανονικό δίκαιο και την κανονική οικονομία*, ΕΚΠΑ, Θεολογική Σχολή, Αθήνα.
- PELON, O. (1986): «Un dépôt de fondation au palais de Malia», *BCH* 110: 3-19.
- ΠΛΑΤΩΝ, Α. (2005): «Ανιγματοειδές χάραγμα από τις ανασκαφές της 4^{ης} Ε.Β.Α. στο εμπορικό λιμάνι της Ρόδου», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* τ. ΙΘ': 370-390 [Ρόδος].
- ΠΛΑΤΩΝ, Ν. (1979): «Ανασκαφή Ζάκρου», *Πρακτικά της εν Αθήνας Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 282-322.
- PORHAM, M. R. (1984): *The Unexplored Mansion at Knossos*, v. I & II, BSA Supplement 17, London.
- ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ, Γ. (1999): «Γαλατάς» *Αρχαιολογικό Δελτίο*, 851.

- RUPP, W. D. - TSIPOPOULOU, M. (1999): «Conical cup concentrations at Neopalatial Petras: A case for a ritualized reception ceremony with token hospitality», in P. P. BETANCOURT - V. KARAGEORGHIS - R. LAFFINEUR - W. D. NIEMEIER. (eds.), *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm Wiener as He Enters His 65th Birthday (Aegeum 20)*, Liege, 729-739.
- RUTKOWSKI, B. (1986): *The Cult Places of the Aegean*, New Haven - London.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, Γ. - ΣΑΠΟΥΝΑ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, Ε. (1997): *Αρχάνες: Μια νέα ματιά στη μυκωική Κρήτη*, Αθήνα.
- ΣΚΟΥΤΕΡΗ-ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ, Ε. (2011): «Κατά συνθήκην και εκ συναρπαγής», στο *Μαγεία και μεταφυσικός κόσμος. Πρακτικά ημερίδας, 19 Δεκεμβρίου 2009*, Οργάνωση Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και Φίλοι Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα, 45-56.
- SOLES, J. S. (1992): *The Prepalatial Cemeteries at Mochlos and Gournia and the House Tombs of Bronze Age Crete*, Hesperia Supplement 24, Princeton.
- SÜEL, A. - SOYSAL, O. (2007): «The Hattian-Hittite foundation rituals from Ortaköy (I)», *Anatolica* 33: 1-22.
- TODARO, S. (2009): «The latest Prepalatial period and the foundation of the first palace at Phaistos: a stratigraphic and chronological re-assessment», *Creta Antica* 10 (1): 105-145.
- TOURNAVITOU, I. (2009): «Does Size Matter? Miniature Pottery Vessels in Minoan Peak Sanctuaries» in A. L. D'AGATA - A. VAN DE MOORTELE (eds.), *Archaeologies of Cult. Essays on Ritual and Cult in Crete in Honor of Geraldine C. Gesell*, Hesperia Supplement 42, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, 213-230.
- TSOUPAROPOULOU, C. (2016): «Deconstructing textuality, reconstructing materiality», in T. E. BALKE - C. TSOUPAROPOULOU (eds.), *Materiality of writing in early Mesopotamia*, Deutsche Forschungsgemeinschaft, De Gruyter, 257-275.
- WHITELAW, T. (2000): «Άωτα κύπελλα» / «Λοπάδια και κύπελλα», στο Α. ΚΑΡΕΤΣΟΥ - Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ - Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ (επιμ.), *Κρήτη - Αίγυπτος. Πολιτισμικοί δεσμοί τριών Χιλιετιών*, Ηρόδοτος, 198-199.

